

TEZAURE ANTICE REFOLOSITE ÎN CIMITIRUL MEDIEVAL DE LA FELDIOARA (JUD. BRAȘOV)*

Silviu Istrate PURECE**

Dintre cimitirile medievale situate în jurul bisericilor din sudul Transilvaniei, aflate în zona de colonizare a „oaspeților germani”, cel de la Feldioara (**fig. 2**) se remarcă datorită folosirii monedelor antice în ritualul funerar. Este, deocamdată, singurul caz, în contextul mai sus menționat, în care întâlnim depunerea unor monede romane ca obol¹.

Din cauza faptului că nu a fost cercetat arheologic întregul cimitir nu putem avea o imagine completă asupra prezenței monedei în mormintele medievale de la Feldioara². Cu toate acestea, se pot determina caracteristicile generale ale fenomenului datorită secvenței comportamentale redată de către cele 122 de morminte³ cercetate în campaniile arheologice din anii 1990-1995⁴, 1998-1999⁵ și 2006⁶. În mormintele dezvelite au fost identificați 132 indivizi⁷ însoțiți uneori de un inventar sărac, 14 fiind asociați cu monede⁸. Încă de la început se poate observa că avem un procent relativ mic de schelete, 10,60%, lângă care s-a depus monedă, fenomen specific nu doar Feldioarei, ci întregului areal de colonizare⁹.

În perimetrul cimitirului au fost găsite 29 de monede grupate în funcție de statul emitent, astfel: Republica Romană - 2, Imperiul Roman - 17, Ungaria - 8 și Imperiul Habsburgic - 2¹⁰. Dintre acestea 18 au fost descoperite în contexte funerare: Republica Romană - 2, Imperiul Roman - 10, Ungaria - 6. Toate monedele emise în Ungaria se încadrează în secolul al XII-lea, fiind vorba de denari anonimi emiși probabil¹¹ de către: Geza II - 1, Ștefan III - 4, la care se adaugă o monedă ce nu a putut fi identificată datorită stării precare de conservare.

* Cercetare finanțată prin proiectul CNCS PN-II-ID-PCE-2011-3-0744 finanțat prin Planul Național de Cercetare, Dezvoltare și Inovare 2007-2013, Programul Idei, Subprogramul Cercetare Exploratorie înregistrat la UEFISCDI cu numărul 193/5.10.2011.

** Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu; e-mail: silviu.purece@ulbsibiu.ro.

¹ Alföldy-Găzdac 2009, p. 70-74; Crîngaci Țiplic 2011, p. 129.

² Ioniță 2005, p. 216.

³ Ioniță 2007, p. 151.

⁴ Ioniță *et alii* 2004, p. 12-15; Ioniță 2005, p. 216; Ioniță 2007, p. 151.

⁵ Ioniță 1999, p. 41; Ioniță 2000, p. 36-37; Ioniță 2007, p. 151.

⁶ *Ibidem*, p. 151-152.

⁷ Ioniță *et alii* 2004, p. 43; Ioniță 2005, p. 216; autorul indică în prima lucrare menționată de noi 119 schelete descoperite în urma cercetărilor arheologice din 1990-1995, pentru ca în cea de-a doua lucrare să fie indicat un număr de 118 indivizi (?); Ioniță 2007, p. 151.

⁸ *Ibidem*, p. 29-41.

⁹ Velter 2002, p. 339-353; Crîngaci Țiplic 2011, p. 121-135.

¹⁰ Ioniță *et alii* 2004, p. 64-66.

¹¹ Unger 1997, p. 70-74.

S-a propus ca termenul *post quem* al utilizării cimitirului medieval de la Feldioara „mijlocul secolului al XII-lea”, iar ca termen *ante quem* „1211, sosirea cavalerilor teutoni la Feldioara”¹². Credem că începutul perioadei de utilizare a cimitirului trebuie amplasat în prima parte a domniei lui Ștefan III, deoarece, deocamdată, este dificil să plasăm cronologic mormintele la sfârșitul domniei lui Geza II. Singura monedă descoperită până acum la Feldioara, emisă probabil de acest din urmă rege, este depusă în mormântul 98, împreună cu monede anonime aparținând probabil lui Ștefan III¹³. De altfel, moneda putea fi în circulație la începutul domniei acestuia, mai ales într-o regiune periferică a regatului maghiar unde moneda nouă ajungea mai târziu. Chiar și în cazul în care am fi avut un mormânt doar cu monedă de la Geza al II-lea ar fi trebuit să privim lucrurile cu precauție datorită faptului că din comportamentul celor care au depus monedă în mormintele de la Feldioara se constată o preferință pentru folosirea monedelor mai vechi sau de proastă calitate în ritualul funerar. Inițial s-a stabilit că cimitirul a putut fi folosit de locuitorii Feldioarei pe parcursul a „două sau trei generații”¹⁴. Datorită, credem, necesității scurtării a intervalului cronologic alocat folosirii cimitirului înclinăm spre acceptarea utilizării acestuia pe parcursul doar a două generații. Astfel, monedele descoperite în mormintele cimitirului au fost vehiculate într-un interval de timp destul de scurt, perioadă în care au fost procurate și monedele antice.

După încheierea înmormântărilor se constată o întrerupere a prezenței regulate a monedei în arealul cimitirului. Singurele emisiuni ulterioare perioadei de funcționare a acestuia sunt un denar maghiar ce nu a fost determinat cu exactitate, aparținând secolelor XIV-XV, și două monede habsburgice emise de Leopold I și Maria Tereza¹⁵.

În cele ce vor urma vom insista doar asupra monedelor antice descoperite în perimetrul cimitirului medieval de la Feldioara, încercând să răspundem următoarelor întrebări:

- cum au ajuns monedele în posesia utilizatorilor cimitirului?
- de ce avem un număr atât de mare de monede antice utilizate în ritualul funerar?

Monedele romane imperiale

Cele mai numeroase monede antice provenite din perimetrul cimitirului se grupează în categoria monedelor romane imperiale. În urma cercetărilor arheologice desfășurate aici au fost descoperite 17 monede romane imperiale, dintre care 10 în morminte¹⁶. Vom prezenta în cele ce urmează contextele arheologice în care au fost descoperite cele 10 monede, păstrând detaliile oferite la publicarea inițială a mormintelor¹⁷ și făcând comentariile necesare:

¹² Ioniță *et alii* 2004, p. 44.

¹³ *Ibidem*, p. 40, 44.

¹⁴ *Ibidem*, p. 44.

¹⁵ *Ibidem*, p. 66.

¹⁶ *Ibidem*, p. 64-65.

¹⁷ *Ibidem*, p. 29-41.

1. Mormântul dublu 4 a-b - denar emis de Caracalla, situat la mâna stângă a individului 4a;

2. Mormântul 5 - denar *fourée* emis de Septimius Severus pentru Iulia Domna, aflat la tâmpla stângă;

3. Mormântul 6 - denar emis de Severus Alexander pentru Iulia Mamaea, situat la mâna dreaptă;

4. Mormântul 21 - denar *fourée* emis de Septimius Severus, amplasat în zona membrelor inferioare, lângă genunchiul stâng;

5. Mormântul 38 - denar emis de Septimius Severus pentru Geta, descoperit în umplutura gropii. Credem că este posibil ca moneda să fi ajuns în umplutură datorită deranjului provocat de o groapă realizată în secolul al XVII-lea¹⁸, ce a afectat mormântul;

6. Mormântul 46 - sestert emis de Severus Alexander, amplasat între membrele inferioare, aproape de femurul drept și de bazin;

7. Mormântul 50 - denar emis de Elagabalus, găsit la 0,13 m deasupra cotului drept. Datorită faptului că moneda nu s-a aflat la același nivel cu scheletul este foarte posibil ca aceasta să nu fi fost depusă ca obol în acest mormânt. Credem că nu este exclus ca moneda să fi provenit tot din mormântul 46 care a fost afectat în zona craniului de mormântul 50¹⁹, aceasta ajungând după noua înhumare în umplutură;

8. Mormântul 57 - denar emis de Severus Alexander, situat la mâna stângă;

9. Mormântul dublu 93 a-b - denar *fourée* emis de Septimius Severus pentru Caracalla, descoperit între brațul drept al individului 9a și oasele lui 93b.

10. Mormântul 74 - denar *fourée* emis de Elagabalus, descoperit în umplutură.

După cum se poate vedea, monedele au fost emise astfel: Septimius Severus - 4 denari (Iulia Domna - 1, Caracalla - 1, Geta - 1), Caracalla - 1 denar, Elagabalus - 2 denari (1 Iulia Mamaea) și Severus Alexander - 2 denari (1 Iulia Mamaea) și 1 sestert.

În ciuda faptului că 90% dintre monedele găsite în morminte sunt denari, nu a existat intenția de a depune doar monede din argint. Acest fapt este dovedit de prezența sestertului emis de Severus Alexander și a denarilor *fourée* găsiți într-un procent ridicat²⁰.

Suntem de părere că nu doar aceste 10 monede romane imperiale, găsite în morminte, au fost folosite în ritualul funerar, fapt ce pare a fi ilustrat de situația stratigrafică. Deși nivelul roman este indicat ca fiind situat la adâncimi cuprinse între - 0,80 și 1,25 m²¹, doar două dintre cele șapte monede romane imperiale neasociate unui mormânt din sectorul D au fost descoperite la adâncimi încadrabile între acești parametri: un denar emis de Septimius Severus descoperit în sectorul D, 1995, S XXXVIII, la adâncimea de - 0,70 m și un altul emis de Severus Alexander găsit în sectorul D, 1994, S XXXIV, la o adâncime de - 0,93 m²². Această situație

¹⁸ *Ibidem*, p. 45.

¹⁹ *Ibidem*, p. 34.

²⁰ *Ibidem*, p. 64-65; vezi graficul 1.

²¹ *Ibidem*, p. 27.

²² *Ibidem*, p. 64-65.

arată că dacă nu toate, cel puțin cinci exemplare au fost găsite în cu totul altă poziție stratigrafică decât cea în care ar fi trebuit să se afle în mod natural.

Fig. 1. Monedă emisă de Elagabalus pentru Iulia Soemias, cu tăietură
(*apud* Ioniță *et alii* 2004, p. 65, nr. 13)

O dovadă că și alte monede romane imperiale au fost vehiculate în sectorul cimitirului și în zonele învecinate pare a fi oferită de moneda înregistrată în catalog la numărul 13²³. Moneda emisă de Elagabalus pentru Iulia Soemias, provenită din sectorul F, S II a, - 1,80 m²⁴, prezintă o ruptură, făcută probabil cu o daltă, ce pornește din marginea monedei și ajunge foarte aproape de centrul piesei. Faptul că moneda este puternic bombată în centru a făcut ca la capăt tăietura să nu fie dreaptă, ci puțin oblică datorită rezistenței piesei în zona centrală (**fig. 1**). Evident, scopul pentru care a fost făcută această intervenție a fost verificarea calității metalului conținut de monedă. Presupunem că moneda a suferit această intervenție în perioada medievală, în epoca romană astfel de intervenții fiind puțin probabile, datorită faptului că acest tip de piesă era bine cunoscut din punctul de vedere al metalului conținut. Practicarea tăieturii în perioada medievală a fost determinată și de starea destul de bună a piesei, posesorul dorind să verifice în profunzime calitatea metalului acesteia.

Existența în perimetrul cimitirului a unor monede care au făcut parte inițial din inventarul unor morminte pare a fi sugerată și de denarul anonim, „emis probabil de Ștefan III”, cu numărul 27 descoperit la „- 1,60 m într-o lentilă de umplere pe fundul unei gropi, în S I caroul 12”²⁵, sectorul D²⁶. Aceasta este singura monedă arpadiană de la Feldioara descoperită în alt context decât cel funerar și provine din spațiul cimitirului. Ea nu a fost găsită pe nivelul de călcare, ci în umplutura unei gropi din perimetrul acestuia. Credem că este foarte probabil ca și această piesă să fi fost parte a unui inventar funerar, pentru ca mai apoi să fi ajuns, datorită intervențiilor ulterioare din cimitir, într-o poziție secundară. Faptul că această monedă a putut face parte dintr-un complex funerar ne poate indica și că cel puțin unele monede romane imperiale provenite din contextele arheologice nefunerare ale sectorului D au putut fi într-o primă etapă în inventarul unor morminte. De altfel, s-a observat în timpul derulării cercetărilor arheologice că unele morminte au fost deranjate de înmormântări ulterioare²⁷ și că în perimetrul

²³ *Ibidem*, p. 65, 249; vezi fig. 1.

²⁴ *Ibidem*, p. 65.

²⁵ *Ibidem*, p. 44.

²⁶ *Ibidem*, p. 65.

²⁷ *Ibidem*, p. 44.

cimitirului s-au făcut diverse lucrări în perioadele istorice ce au urmat²⁸, ceea ce a afectat ansamblul funerar medieval, putând duce la dislocarea din contextul iniţial a unor monede.

Dacă luăm în considerare doar monedele romane imperiale din morminte sau dacă acceptăm că cel puţin o parte din cele găsite în contexte nefunerare au fost folosite în ritualul funerar şi le alăturăm primelor, putem observa că acestea se eşalonează ca perioadă de emisie într-un interval cronologic destul de restrâns: 40 de ani²⁹. Perioada în care au fost pierdute monedele este posibil să fi fost şi mai restrânsă, având în vedere că multe dintre acestea au circulat împreună³⁰.

Cele şapte monede descoperite în sectorul D, în contexte nefunerare, au fost emise astfel: Septimius Severus - 3 denari (1 Caracalla), Caracalla - 1 denar (pentru Septimius Severus), Severus Alexander - 1 denar şi 2 denari fragmentari cu emitent necunoscut. Alţi doi denari au fost găsiţi în sectoarele învecinate: Septimius Severus - 1 denar (pentru Caracalla) sectorul A, Elagabalus - 1 denar (pentru Iulia Soaemias), sectorul F.

În aşezările Daciei intracarpatică, pentru intervalul cronologic 217-235, predomină emisiunile lui Severus Alexander, acestea fiind întâlnite în 43 dintre acestea, în timp ce emisiunile lui Elagabalus se regăsesc doar în 19³¹. În cazul în care monedele ar proveni din perimetrul aşezării romane de aici, aşa cum s-a presupus de către autorii cercetărilor arheologice³², aşezarea romană de la Feldioara trebuie adăugată listei aşezărilor cu monedă de la Elagabalus, destul de puţine deocamdată.

Este puţin probabil ca în momentul săpării gropilor de mormânt să fi fost găsite monedele romane în pământul excavat, chiar dacă locul are „cea mai bogată depunere romană³³”, iar mai apoi depuse în morminte. Numărul pieselor este prea mare pentru a avea de-a face cu descoperiri fortuite provenite de pe o suprafaţă destul de restrânsă. Găsirea pieselor romane în aceste condiţii trebuie să fi fost extrem de dificilă mai ales dacă nu se depune un efort special direcţionat, fiind greu de acceptat ideea că monedele antice să fi fost găsite cu puţin timp înainte de efectuarea înmormântărilor şi imediat depuse în morminte. Credem că este mult mai probabil ca cea mai mare parte a monedelor să fi ajuns în posesia familiilor celor decedaţi din cu totul alte locuri decât din spaţiul ocupat de cimitirul medieval. Numărul monedelor deţinute trebuie să fi fost mai mare comparativ cu al celor descoperite în morminte, anterior depunerii putând exista un proces de selecţie.

Prezenţa monedei romane imperiale într-o cantitate apreciabilă în morminte pare să indice o anumită abundenţă a acestui tip de artefact de care dispuneau unii locuitori ai Feldioarei medievale, mai ales că cimitirul a fost folosit pe o perioadă de timp relativ restrânsă³⁴. Este posibil să fi existat şi alte morminte cu monedă

²⁸ *Ibidem*, p. 42, 45.

²⁹ *Ibidem*, p. 64-68.

³⁰ Duncan-Jones 1994, p. 177.

³¹ Petac 2011, p. 160.

³² Ioniţă *et alii* 2004, p. 44.

³³ *Ibidem*, p. 28.

³⁴ *Ibidem*, p. 44, vezi mai sus.

romană imperială cel puțin în spațiul deranjat de groapa de mari dimensiuni identificată în secțiunile XVIII, XXIII și XXIV, aceasta fiind situată între mormintele 93 a-b și 57³⁵, ambele având astfel de monede în inventar. Din păcate nu știm ce s-a întâmplat cu oasele scheletelor afectate de groapă și nici cu eventualul inventar funerar, în umplutura gropii fiind găsit doar un femur³⁶.

Putem presupune că obiceiul depunerii monedei ca obol a fost practicat doar în cadrul unui număr redus de familii, având în vedere că marea majoritate a mormintelor nu conțin monedă. Existența unui număr foarte mic de familii ce a utilizat moneda romană în practica funerară ne sugerează că doar un grup restrâns de indivizi, poate înrudiți, au avut acces la acest tip de monedă.

Câteva familii, ce au păstrat tradiția înmormântărilor cu monedă depusă ca obol, nu au avut acces la moneda romană astfel încât și-au înmormântat membrii cu moneda contemporană emisă de regii Ungariei. Credem că accesul limitat la moneda imperială s-a datorat faptului că marea majoritate a monedelor romane imperiale au provenit dintr-un tezaur împărțit, fapt ce poate fi valabil și pentru cazul monedelor romane republicane.

Deși s-a estimat că așezarea antică își începe existența la sfârșitul secolului al II-lea și își încheie existența în secolul al IV-lea³⁷, în mormintele medievale nu găsim nicio monedă ulterioară domniei lui Severus Alexander. Acest fapt este ciudat, dacă îl asociem cu presupunerea că monedele provin de pe suprafața așezării antice, având în vedere că în majoritatea siturilor romane contemporane din imediata apropiere sunt prezente atât monede din perioada anarhiei militare, cât și de la începutul secolului al IV-lea³⁸.

Așa cum am arătat mai sus, este puțin probabil ca toți denarii romani imperiali să fi fost pierduți de către locuitorii așezării romane, pentru ca mai apoi o mare parte a lor să fie recuperată în perioada în care cimitirul medieval de la Feldioara a fost activ. Dacă este să pornim, totuși, de la premisa că monedele din morminte provin din așezarea romană de aici, ar trebui să vedem dacă raportul dintre cantitatea de monedă și prosperitatea așezării romane este unul normal.

Cei 17 denari recuperați din arealul cimitirului se constituie într-un lot mare, dacă privim din perspectiva importanței și dimensiunii așezării antice de aici. Acestea ar trebui să le alăturăm și alte monede, care nu au fost încă descoperite sau care ar fi fost găsite în alte etape istorice, astfel încât ar fi necesar să presupunem că numărul monedelor pierdute trebuie să fi fost mult mai mare. Deși nu avem o imagine completă a prezenței monedei în așezările rurale romane din Dacia intracarpatică, din lipsa cercetărilor arheologice, putând doar întrezări câteva aspecte³⁹, vom încerca, totuși, să facem câteva comparații. Una dintre cele mai bine cunoscute așezări rurale din Transilvania este cea de la Micăsasa, important centru de ceramisti, cu o bogată activitate economică. Pentru dinastia Severilor avem următoarea repartizare a monedelor pe emitenți: Septimius Severus - 15 denari (3

³⁵ *Ibidem*, p. 202.

³⁶ *Ibidem*, p. 45.

³⁷ *Ibidem*, p. 28.

³⁸ Găzdac 2002, p. 580, 582-583; Dudău 2006, p. 106, 111, 113, 115-116.

³⁹ Popa 2000, p. 95-97 și anexa 4.

Iulia Domna, 3 Caracalla, 3 Geta), Caracalla - 2 denari, 1 as, 1 AE (1 denar Iulia Domna și Philippopolis 1 AE), Macrinus - 1 denar, Elagabalus - 4 denari (1 Iulia Maesa), Severus Alexander - 4 denari și 1 sestert⁴⁰. Dacă este să comparăm situația din cele două situri observăm că pentru Feldioara avem în total un număr de 19 monede, iar pentru Micăsasa 29 monede, raportul denarilor fiind 18 la 26. Denarii aparținând dinastiei Severilor descoperiți la Feldioara reprezintă 72% din numărul celor de la Micăsasa. Având în vedere că monedele descoperite la Micăsasa au fost generate de o intensă activitate comercială, aici funcționând unul dintre cele mai mari centre de producție ceramică din Dacia romană, trebuie să considerăm, datorită proporției menționate, că și așezarea romană de la Feldioara a fost un important centru economic al zonei de sud-est a Transilvaniei romane, ceea ce pare a nu se confirma în urma analizării complexelor și obiectelor aparținând perioadei⁴¹.

Trebuie să observăm că moneda romană emisă în perioada dinastiei Severilor, depusă ca obol sau ca obiect de podoabă, este destul de rară chiar și în mormintele medievale aparținând orizonturilor cronologice mai timpurii din Transilvania și zonele învecinate⁴². Depunerea monedelor romane din secolul al IV-lea ca obol în cimitirele aparținând secolului al VIII-lea din spațiul sud-carpatic, cum ar fi cele de la Izvoru (jud. Giurgiu)⁴³ și Obârșia (jud. Olt)⁴⁴, a fost posibilă datorită rămânerii acestora în circulație⁴⁵. Pentru perioada secolelor XII-XIV depunerile de monedă romană în morminte medievale din zonele învecinate Transilvaniei, ca obol sau ca obiect de podoabă, sunt destul de puține și de cele mai multe ori este vorba de monede emise în secolul al IV-lea⁴⁶. Din acest grup de cimitire, cel de la Feldioara iese clar în evidență prin numărul mare de morminte cu monedă antică depusă doar ca obol funerar. Pare destul de evident că cei de la Feldioara și-au obținut majoritatea monedelor din cu totul alt context decât din descoperiri izolate făcute la fața locului și că situația a fost una particulară.

Considerăm că este mult mai credibilă că cea mai mare parte a denarilor romani imperiali, dacă nu toți, descoperiți în mormintele cimitirului medieval de la Feldioara au făcut parte dintr-un tezaur descoperit fie în apropierea așezării romane de aici, fie în zonele învecinate. Desigur că unele piese folosite în ritualul funerar au fost descoperite întâmplător, după cum pare să ne indice sestertul emis de Severus Alexander și găsit în mormântul 46⁴⁷, dar numărul lor trebuie să fi fost foarte mic. Pe lângă analiza făcută anterior, putem să aducem și următoarele argumente:

- numărul denarilor severieni proveniți din tezaurul Daciei romane este incomparabil mai mare decât al celor descoperiți izolat⁴⁸, găsirea unui singur tezaur

⁴⁰ Mitrofan, Ardevan 1995, p. 119-133.

⁴¹ Ioniță *et alii* 2004, p. 27-28.

⁴² Dragotă, Rustoiu 2011, p. 447-448, cu bibliografia.

⁴³ Mitrea 1988, p. 381-389.

⁴⁴ Toropu, Stoica 1972, p. 163-188.

⁴⁵ Mitrea 1988, p. 387.

⁴⁶ Uzum 1981, p. 189, cu bibliografia; Uzum 1987, p. 289, 291, 299; Nicolae, Popescu 1994-1995, p. 293.

⁴⁷ Ioniță *et alii* 2004, p. 65.

⁴⁸ Petac 2011, p. 35-43.

putând oferi o cantitate mare de monedă ce putea fi folosită la mai multe înmormântări din cadrul familiei;

- utilizarea monedelor descoperite izolat, implică existența unei cantități mari de monedă în suprafețe mici, care să crească șansele de găsiră; astfel de cazuri sunt destul de rare în mediul rural al Transilvaniei romane⁴⁹;

- denarii emiși în timpul dinastiei Severilor domină într-un mod covârșitor emisiunile din argint aparținând oricărui alt interval cronologic reprezentat în tezaurele Daciei romane⁵⁰;

- apogeul prezenței denarilor severieni în tezaure este generat de perioada anarhiei militare și intensificarea atacurilor barbare la Dunărea de Jos către jumătatea secolului III, ceea ce duce la o amplificare a fenomenului teaurizării, aproape toate tezaurele ascunse acum conținând importante cantități de astfel de denari⁵¹;

- zona de sud-est a Transilvaniei, fiind o zonă de frontieră, a avut o prezență militară romană activă⁵², dar și un mediu civil ale cărui urme par să fie din ce în ce mai vizibile⁵³, ce au putut naște astfel de tezaure;

- succesiunea cronologică a denarilor într-un interval de timp destul de restrâns;

- prezența monedelor *fourée* într-o proporție mare pare a indica un proces de selecție, în urma căruia monedele cu un aspect nu tocmai bun sau la care s-a putut observa conținutul ridicat de cupru au fost alese pentru a fi folosite în ritualul funerar.

Monedele romane republicane

În două dintre mormintele cimitirului medieval de la Feldioara, M 56 și M 22, au fost găsiți depuși doi denari republicani emiși de S. Afranius și Q. Pomponius Musa⁵⁴. S-a presupus că monedele provin din așezarea La Tène identificată la Feldioara⁵⁵; în acest caz ar fi primele monede romane republicane care ar proveni din această așezare⁵⁶. Acest aspect, precum și faptul că nu au fost găsiți denari romani republicani în timpul cercetărilor arheologice care au vizat complexe medievale în alt context decât cel funerar, ne face să considerăm mai probabilă aducerea lor din altă parte.

Feldioara se învecinează cu una dintre cele mai bogate zone cu descoperiri dacice, situată în triunghiul format de confluența Râului Negru cu Oltul și izvoarele celor două râuri⁵⁷. Cele mai multe situri sau obiecte dacice identificate în acest areal se încadrează între secolele I î. Hr. - I d. Hr., acum fiind constatată o creștere demografică și o intensificare a activităților comerciale în întreaga regiune de sud-

⁴⁹ Popa 2000, p. 199-215.

⁵⁰ Suci 2000, tabelul 1 C; Dudău 2006, p. 48; Depeyrot, Moșil 2008a; Depeyrot, Moșil 2008b.

⁵¹ Depeyrot, Moșil 2008a; Purece 2008, p. 97-108; Petac 2011, p. 43-69.

⁵² Gudea 1997, p. 10-11.

⁵³ Popa 2000, harta 1; Costea 2002, p. 381; Popa 2002, p. 254-255.

⁵⁴ Ioniță *et alii* 2004, p. 64.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁶ Preda 1998, p. 301.

⁵⁷ Crișan 2000, pl. 2-8.

est a Transilvaniei⁵⁸. Regiunea este bogată în descoperiri de monedă romană republicană, aceasta întâlnindu-se atât în tezaure, cât și în descoperiri izolate, fiind de altfel una dintre cele mai bogate regiuni din spațiul dacic în descoperiri de monedă romană republicană⁵⁹.

O importantă concentrare a monedelor romane republicane poate fi constatată într-o zonă întinsă pe aproximativ 20 km, între cursurile Râului Negru și Oltului, în amonte pornind de la confluența celor două râuri⁶⁰, fapt ce ne face să presupunem că aici au fost găsite cele două monede folosite în scop funerar la Feldioara.

Credem că este mult mai probabil ca monedele să provină dintr-un tezaur decât din descoperiri izolate, piesele emise la jumătatea secolului II î. Hr. fiind prezente în tezaurele din zonă alături de emisiuni din deceniul 4 al secolului I î. Hr. Astfel de situații putem constata în tezaurele de la Ilieni (jud. Covasna)⁶¹, Sfântu Gheorghe II⁶², Fotoș (jud. Covasna)⁶³. Nu excludem nici posibilitatea ca monedele să fi fost parte componentă a unui tezaur descoperit în imediata apropiere a așezării dacice de la Feldioara.

Concluzii

Prin intermediul cimitirul medieval de la Feldioara putem cunoaște, chiar și dacă numai parțial, două tezaure antice descoperite în secolul XII. Acest prilej este remarcabil mai ales că atât din punct de vedere istoric, cât și numismatic suferim din lipsa accesului la o cantitate substanțială de informații ce putea fi oferită de tezaurele antice descoperite în perioade de timp în care nu existau preocupări pentru înregistrarea acestora. Vom încerca, în cele ce urmează, să identificăm caracteristicile tezaurelor din care au provenit monedele romane analizate anterior.

Tezaurul din care provin denarii romani republicani trebuie să fi avut o structură asemănătoare cu cea a tezaurelor de la Ilieni, Sfântu Gheorghe II și Fotoș. Acestea conțin doar denari romani și au cele mai timpurii piese încadrate cronologic, cu excepția uneia singure din tezaurul de la Ilieni, cu puțin înainte de jumătatea secolului II î. Hr., iar cele mai târzii piese sunt datate astfel: Ilieni - 47 î. Hr., Sfântu Gheorghe II - 13 î. Hr., Fotoș - 14/37 d. Hr.⁶⁴.

Tezaurul roman imperial trebuie să fi avut marea majoritate a pieselor emise în perioada dinastiei severiene, după cum sugerează monedele recuperate din cimitirul medieval de la Feldioara. Este probabil să fi existat monede anterioare domniei lui Septimius Severus, cât și monede ulterioare celei a lui Severus Alexander. Dacă au existat monede din perioada antoninilor acestea trebuie să fi fost mult mai puține decât cele severiene, ele fiind păstrate de către descoperitori datorită calității mai bune a metalului conținut. Monedele din perioada anarhiei

⁵⁸ *Ibidem*, p. 147-148.

⁵⁹ Mitrea 1974-1975, p. 27-31; Preda 1998, p. 282, fig. 22; p. 230, fig 23.

⁶⁰ Crișan 2000, pl. 8; Sibianu 2009, p. 126.

⁶¹ Moisil, Depeyrot 2003, p. 87-89, cu bibliografia; Sibianu 2009, p. 111-113, cu bibliografia.

⁶² Moisil, Depeyrot 2003, p. 159-160, cu bibliografia; Sibianu 2009, p. 116, cu bibliografia.

⁶³ Moisil, Depeyrot 2003, p. 176-179, cu bibliografia; Sibianu 2009, p. 106-110, cu bibliografia.

⁶⁴ Moisil, Depeyrot 2003, p. 87-89, 159-160, 176-179.

militare probabil că nu au fost în număr mare în tezaur, ele putând fi păstrate datorită aspectului mai bun, datorat timpului mai scurt de circulare, precum și dimensiunilor mai mari pe care îl aveau, fiind probabil vorba de antoniniani. Cea mai mare parte a tezaurilor din Dacia romană, ce au marea majoritate a pieselor emise în perioada dinastiei Severilor, au fost ascunse în intervalul cronologic cuprins între domnia lui Gordianus III și cea a lui Valerianus. Singurul orizont de tezaure care se întinde aproape pe tot teritoriul Daciei romane este cel format în contextul atacului carpic din anul 245, cu cele mai multe tezaure descoperite în provincia romană nord-dunăreană⁶⁵. Credem că este destul de probabil ca și acest tezaur să fi fost ascuns în contextul panicii generale din provincie, ca urmare a atacului carpic din timpul lui Philippus Arabs. Nu excludem nici posibilitatea ca tezaurul să fi fost îngropat în contextul evenimentelor generate de căderea în captivitate a lui Valerianus⁶⁶ și a reorganizării defensivei romane la Dunărea de Jos în timpul lui Gallienus⁶⁷, ce a dus la dispariția sistemului de apărare al Daciei Malvensis⁶⁸.

Ancient Hoards Reused in the Medieval Cemetery from Feldioara (Brașov County)

(Abstract)

The case of the medieval cemetery from Feldioara (Brașov County) is unique in the colonized space of *German guests* from Transylvania because of the coins used during the funeral ritual. The cemetery was in use for a limited period of time, starting with the end of Geza II's reign until the establishment of the Teutonic knights here (1211). Although we do not have the full picture as to the reasons why the coins were found in the medieval burial tombs in Feldioara as the information coming from archaeological research has not been exhaustive in this respect, some general features of the phenomenon could be traced. These general features could be observed from the behavioral sequence of the 122 tombs examined during the two archaeological campaigns of 1990-1995, 1998-1999 and 2006. In the tombs uncovered, there were found 132 individuals accompanied by few objects, only 14 thereof with coins. From the beginning, we can notice that only a small percentage of them, i.e. 10.60%, were buried with coins on them. This phenomenon is specific not only to Feldioara cemetery, but also to the whole colonization area.

In the cemetery area, there were found 29 coins, grouped according to the issuing state as follows: 2 dating from the Roman Republic, 17 from the Roman Empire, 8 from Hungary and 2 from the Habsburg Empire. 18 of them were discovered in funeral context: 2 from the Roman Republic, 10 from the Roman Empire, 6 from Hungary. The 2 Roman Republican denars were issued by S. Afranius Q. Pomponius Musa, and the 10 Imperial Roman coins were discovered in clear funeral contexts and were put into circulation in the following way: Septimius Severus - 4 denars (Iulia Domna - 1, Caracalla - 1, Geta - 1), Caracalla - 1, Elagabalus - 2 denars (Iulia Mamaea - 1) and Severus Alexander - 2 denars (Iulia Mamaea - 1) and 1 sesterce.

We consider both the Roman Republican coins and most of the Imperial Roman coins discovered in funeral contexts as part of a hoard. Between the 1st century BC and the 1st century AD we can see an important demographic growth and an increasing presence of the Roman coins in the area next to Feldioara. That was the time when treasures like those from Ilieni (Covasna County),

⁶⁵ Suciuc 2000, p. 141; Purece 2008, p. 100-102; Petac 2011, p. 186-192.

⁶⁶ Potter 2004, p. 256; Purece 2005, p. 32-33; Dignas, Winter 2007, p. 23; Purece 2008, p. 106-108.

⁶⁷ Okamura 1996, p. 18; Opreanu 2000, p. 393-402; Dana, Nemeti 2001, p. 251 și urm.; Ruscu 2003, p. 195-200, 213-214; Hügel 2003, p. 168 și urm.

⁶⁸ Purece 2012, p. 94.

Sfântu Gheorghe II, Fotoş (Covasna County) were hidden. They are made up of both coins issued during the mid-2nd century BC and the first half of the 1st century BC. Such a hoard was offered to the medieval inhabitants of Feldioara, hence the 2 republican denars mentioned above.

It is highly probable that most of the Roman Imperial coins discovered in funeral contexts were part of a hoard because denars from the Severian dynasty appear frequently in coin deposits of Roman Dacia. The problems that the province was confronted with towards the mid-3rd century resulted in great treasures being hidden almost all over the territory of the province. The abundance of Roman Imperial coins in the tombs from Feldioara could come from the discovery of one of these hoards.

Explanation of figures

Fig. 1. Coin minted by Elagabalus for Julia Soemias, test-cut (*apud* Ioniţă *et alii* 2004, p. 65, nr. 13)

Fig. 2. The geographical location of Feldioara (above) - the diffusion area of the Roman republican coins between River Olt and the lower course of Pârâul Negru, marked in red; archaeologically excavated area within the medieval cemetery, sector D (below) (*apud* Ioniţă *et alii* 2004, fig. 36).

Abrevieri bibliografice

- Alföldy-Găzdac 2009 - Ágnes Alföldy-Găzdac, *Anatomia unui ritual. Mărturia izvoarelor literare antice despre mitul lui Charon*, în *EphNap*, XIX, 2009, p. 49-78.
- Costea 2002 - Florea Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane: contribuții la etnogeneza și continuitatea românilor*, Braşov, 2002.
- Crîngaci Țiplic 2011 - Maria Crîngaci Țiplic, „*Oaspeții germani*” în sudul Transilvaniei. *Istorie, arheologie și arhitectură (secolele XII-XIII)*, Bucureşti, 2011.
- Crişan 2000 - Viorica Crişan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Sfântu Gheorghe, 2000.
- Depeyrot, Moisil 2008a - Georges Depeyrot, Delia Moisil, *Les trésors de deniers et d'antoniniens de Gordien III à Aurélien en Roumanie*, Wetteren, 2008.
- Depeyrot, Moisil 2008b - Georges Depeyrot, Delia Moisil, *Les trésors de deniers de Trajan à Balbin en Roumanie*, Wetteren, 2008.
- Dana, Nemeti 2001 - Dan Dana, Sorin Nemeti, *La Dacie dans les Res Gestae Divi Saporis*, în *ActaMN*, 38/I, 2001, p. 239-257.
- Dignas, Winter 2007 - Beate Dignas, Engelbert Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours and Rivals*, Cambridge, 2007.
- Dragotă, Rustoiu 2011 - Aurel Dragotă, Gabriel T. Rustoiu, *Monede romane perforate în descoperirile funerare din secolele X-XI*, în *Studii de arheologie și istorie. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani*, Cluj-Napoca, 2011, p. 417-424.
- Dudău 2006 - Oltea Dudău, *Circulația monetară în castrul de trupe auxiliare din Provincia Dacia*, Timișoara, 2006.
- Duncan-Jones 1994 - Richard Duncan-Jones, *Money and Government in the Roman Empire*, Cambridge, 1994.
- Găzdac 2002 - Cristian Găzdac, *Circulația monetară în Dacia și provinciile învecinate de la Traian la Constantin I*, vol. I, Cluj-Napoca, 2002.
- Gudea 1997 - Nicolae Gudea, *Der Dakische Limes*, Mainz, 1997.
- Hügel 2003 - Peter Hügel, *Ultimele decenii ale stăpânirii romane în Dacia*, Cluj-Napoca, 2003.
- Ioniță 1999 - Adrian Ioniță, *Feldioara/Marienburg, Biserica Evanghelică, jud. Braşov*, în *CCA. Campania 1998*, Vaslui, 1999, p. 41.
- Ioniță 2000 - Adrian Ioniță, *Feldioara (jud. Braşov)*, în *CCA. Campania 1999*, Deva, 2000, p. 36-37.

- Ioniță 2005 - Adrian Ioniță, *Mormintele cu gropi antropomorfe din Transilvania și relația lor cu primul val de colonizare germană, în Relații interetnice în Transilvania (sec. VI-XIII)*, București, 2005, p. 217-228.
- Ioniță 2007 - Adrian Ioniță, *Feldioara, com. Feldioara, jud. Brașov. Punct: Biserica Evanghelică (sector B)*, în *CCA. Campania 2006*, Tulcea, 2007, p. 151-152.
- Ioniță et alii 2004 - Adrian Ioniță, Dan Căpățână, Nikolaus Boroffka, Rodica Boroffka, Adrian Popescu, *Feldioara-Marienburg. Contribuții arheologice la istoria Țării Bârsei. Archäologische Beiträge zur Geschichte des Burgenlandes*, București, 2004.
- Mitrea 1974-1975 - Bucur Mitrea, *Moneda la daci în estul Transilvaniei ca element de unitate*, în *Aluta*, 6-7, 1974-1975, p. 27-31.
- Mitrea 1988 - Bucur Mitrea, *Monede romane imperiale în necropola de secolul al VIII-lea de la Izvoru, jud. Giurgiu*, în *SCIV A*, 39, 1988, 4, p. 381-389.
- Mitrofan, Ardevan 1995 - Ioan Mitrofan, Radu Ardevan, *Découvertes monétaires dans l'établissement romain de Micăsasa*, în *SCN*, 11, 1995, p. 119-133.
- Moisil, Depeyrot 2003 - Delia Moisil, Georges Depeyrot, *Les trésors de deniers antérieurs à Trajan en Roumanie*, Wetteren, 2003.
- Nicolae, Popescu 1994-1995 - Eugen Nicolae, Adrian Popescu, *Descoperiri monetare de la Dridu, jud. Ialomița*, în *BSNR*, 88-89, 1994-1995, p. 291-296.
- Okamura 1996 - Lawrence Okamura, *Roman Withdrawals*, în Ralph W. Mathisen, Hagith Sivan (ed.), *Shifting Frontiers in Late Antiquity*, Hampshire, 1996, p. 11-19.
- Opreanu 2000 - Coriolan Opreanu, *Raetia, Pannonia și Dacia în vremea lui Gallienus*, în *AnB*, VII-VIII, 2000, p. 393-406.
- Petac 2011 - Emanuel Petac, *Aspecte ale circulației monetare în Dacia romană (106-205 p. Chr.)*, Wetteren, 2011.
- Popa 2000 - Dumitru Popa, *Viața rurală în Transilvania romană*, Sibiu, 2000.
- Popa 2002 - Dumitru Popa, *Villae, vici, pagi: așezările rurale din Dacia romană intracarpatică*, București, 2002.
- Potter 2004 - David S. Potter, *The Roman Empire at Bay AD 180-395*, London-New York, 2004.
- Preda 1998 - Constantin Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998.
- Purece 2005 - Silviu I. Purece, *Tezaurul de la Stănești*, București, 2005.
- Purece 2008 - Silviu I. Purece, *Orizonturile de tezaur din zona de sud a provinciei Dacia - Discuții și ipoteze*, în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, II, Sibiu, 2008, p. 91-113.
- Purece 2012 - Silviu I. Purece, *The End of the Roman Habitation at Buridava (Stolniceni, Vâlcea County)*, în *AnB*, XX, 2012, p. 91-95.
- Ruscu 2003 - Dan Ruscu, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Cluj-Napoca, 2003.
- Sibianu 2009 - Victor Sibianu, *Tezaurizarea monedei antice în colțul sud-estic al Transilvaniei*, în *Monedă și comerț în sud-estul Europei*, III, Sibiu, 2009, p. 87-127.
- Suciu 2000 - Viorica Suciu, *Tezaur monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, 2000.
- Toropu, Stoica 1972 - Octavian Toropu, Onoriu Stoica, *La nécropole préféodale d'Obîrșia Olt (Note préliminaire)*, în *Dacia*, n.s., 16, 1972, p. 163-188.
- Unger 1997 - Emil Unger, *Magyar éremhatározó*, I, Budapest, 1997.
- Uzum1981 - Ilie Uzum *Necropola feudal timpurie de la Gornea-„Căunița de Sus” (județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 6, 1981, p. 181-196.
- Uzum1987 - Ilie Uzum *Considerații pe marginea cercetărilor din anii 1983-1985 în necropola feudal timpurie de la Cuptoare-Sfocea (com. Cornea, județul Caraș-Severin)*, în *Banatica*, 9, 1987, p. 281-315.
- Velter 2002 - Ana-Maria Velter, *Transilvania în secolele V-XII. Interpretări istorico-politice și economice pe baza descoperirilor monetare din bazinul Carpatic, secolele V-XII*, București, 2002.

Cuvinte-cheie: Feldioara, monede romane, tezaur roman, cimitir medieval, ritual funerar.
Keywords: Feldioara, Roman coins, Roman hoard, medieval cemetery, funeral ritual.

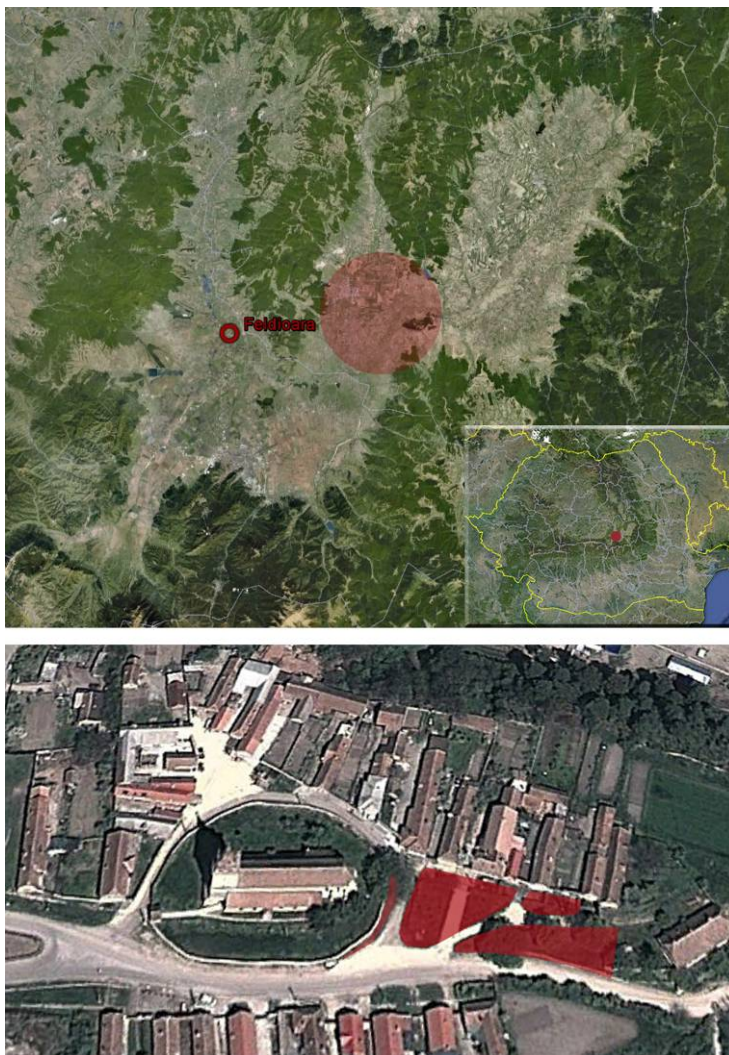

Fig. 2. Localizarea geografică a Feldioarei (sus) - cu roşu este marcată zona de concentrare a monedei romane republicane situată între Olt și cursul inferior al Pârâului Negru; regiuni cercetate arheologic din perimetrul cimitirului medieval, sector D (jos) (*apud* Ioniță *et alii* 2004)